

УДК 658.589:338.432

*Ю.О. ЛУПЕНКО, доктор економічних наук,
професор, академік НААН,
заслужений діяч науки і техніки України,
директор Національного наукового центру
„Інститут аграрної економіки”*

Пріоритетні напрями інноваційної діяльності в аграрній сфері України

Постановка проблеми. Європейська інтеграція є одним із важливих стратегічних завдань, що постали перед Україною. Для активізації інтеграційних процесів нашої державі необхідно розв'язати комплекс економічних, політичних і соціальних проблем, довести свою прихильність до ринкових перетворень та на цій основі долати складну економічну ситуацію, зумовлену кризовими явищами. Інноваційний тип економічного розвитку дедалі більше стає тим фундаментом, який визначає місце країни та її перспективи на світовому ринку.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблеми інноваційного розвитку аграрного сектору досліджувались у роботах вітчизняних [1-3] та зарубіжних учених [6-10] і потребують подальшого аналізу й опрацювання з урахуванням особливостей розвитку вітчизняної аграрної економіки.

Мета статті – розкрити пріоритетні напрями інноваційної діяльності в аграрній сфері, шляхи її активізації та можливості переходу на інноваційну модель розвитку.

Виклад основних результатів дослідження. Згідно з Державною цільовою програмою розвитку українського села до 2015 року [4] і Стратегічними напрямами розвит-

ку сільського господарства України на період до 2020 року [5] розбудова конкурентоспроможного, стабільного й прогнозованого у тенденціях сільського господарства стає можливою лише за умови його переходу на інноваційний шлях розвитку, що передбачає формування інвестиційно-інноваційної моделі сільського господарства, створення інноваційних парків на базі існуючих аграрних науково-дослідних установ і навчальних закладів; фінансування розвитку матеріально-технічної бази наукових установ агропромислового комплексу в обсягах, які щороку становлять не менше 6% вартості основних засобів; підвищення рівня комерціалізації результатів наукових досліджень та інновацій і формування ринку інноваційної продукції; поглиблення міжнародного співробітництва в інноваційній сфері, що за прогнозними даними забезпечить надходження близько 20 млрд грн інвестицій у галузь із 2015 року.

Нині стан інноваційної діяльності в аграрній сфері України зумовлений довгостроковим негативним впливом загальноекономічних проблем, пов'язаних зі структурною деформованістю галузі, домінуванням у ній виробництва продукції з низьким рівнем доданої вартості. Внаслідок неврегульованості питань комерціалізації та введення в госпо-

© Ю.О. Лупенко, 2014

дарський обіг результатів інтелектуальної діяльності з урахуванням оптимального поєднання інтересів їхніх творців, бізнесу й держави обсяги нематеріальних активів у сільськогосподарських підприємствах не перевищують 2,5% загальної вартості активів, тоді як в ЄС у середньому цей показник на рівні 50%.

Вихід сільського господарства на траєкторію сталого економічного зростання залежить від реалізації комплексу заходів, що передбачають максимальне використання та прискорене освоєння сучасних технологій, перехід галузі на інноваційну модель розвитку. Це зумовлює необхідність створення соціально-економічних, організаційних і нормативно-правових умов, що забезпечують ефективне відтворення, розвиток та використання науково-технічного потенціалу, належну організацію сучасної системи трансферу технологій, виробництва й реалізації нових видів конкурентоспроможної наукової продукції.

Перехід на інноваційну модель розвитку має ґрунтуватися на селективно-пріоритетному принципі визначення пріоритетних інновацій, забезпечення державної підтримки науки, її концентрації на ключових напрямках наукових досліджень. Водночас потрібно передбачити пряму державну підтримку інноваційного циклу, починаючи від фундаментальних досліджень. Слід зосередити увагу на формуванні інфраструктури ринку інновацій; створенні мережі інноваційних провайдерів; реалізації заходів щодо ефективного супроводу інноваційних (технологічних) проектів, надання своєчасної інформації та консультаційних послуг; мотивації виробників до використання новітніх наукових розробок.

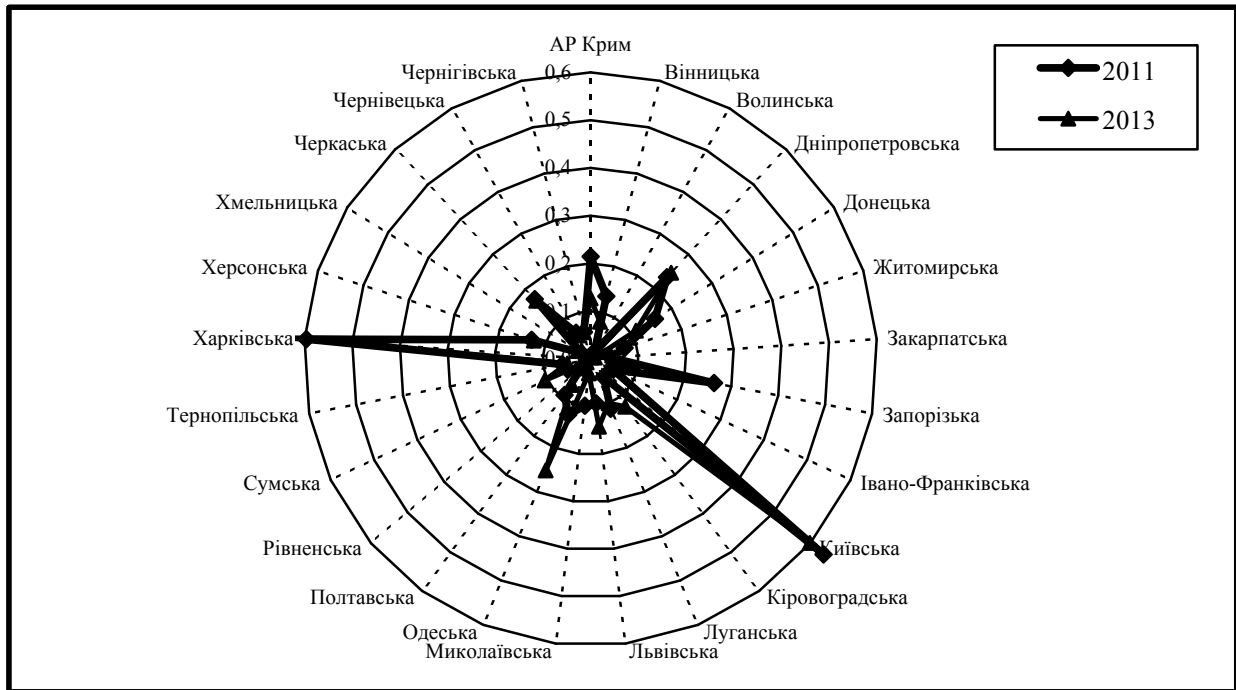
Прискорення розвитку НТП в агропродовольчій сфері має відбуватися в процесі запровадження новітніх технологічних схем виробництва агропродовольчої продукції (енерго-, ресурсоощадних), використання високопродуктивних сортів і гібридів сільськогосподарських культур, внесення в ґрунт нетрадиційних видів органічних добрив, застосування ефективних систем зрощення сільськогосподарських культур та ін.

Крім того, в інноваційному розвитку аграрної сфери велике значення має підтримка технологічного переозброєння підприємств переробної промисловості, відновлення на новій технологічній основі потужностей підприємств тракторного й сільськогосподарського машинобудування. З міжнародними корпораціями, які освоїли ринок України, необхідно розвивати довгострокові партнерські відносини, укладати стратегічні альянси для кооперації виробництва і перенесення максимальної частини відновлювального процесу в нашу країну.

У сільське господарство, мисливство, лісове господарство у 2013 році спрямовано виконаних наукових та науково-технічних робіт близько 600 млн грн, що становить 0,5% валової доданої вартості сільського господарства, з них на фундаментальні дослідження припадає 42%, прикладні – 41, науково-технічні розробки й послуги – 17%. Розподіл робіт за видами у бік збільшення частки виконаних фундаментальних досліджень не відповідає такому розподілу в економічно розвинутих країнах (Ф:П:Р=15:25:60). Фінансування аграрної науки складає 5-6% від загального обсягу фінансування витрат на виконання наукових і науково-технічних робіт (6,1 % – у 2009 р., 5,2% – у 2013 р.).

Незважаючи на деяку активізацію маркетингової діяльності наукових установ (за кількістю укладених договорів), починаючи з 2011 року, зменшується надходження коштів від науково-інноваційної діяльності в аграрній сфері. У 2012 році від реалізації інноваційної продукції (елітне насіння рослин, молодняк сільськогосподарських тварин тощо) до спецфондів наукових установ надійшло 29,1 млн грн, що на 33% менше порівняно з попереднім роком; у 2013-му ця цифра становила 28,6 млн грн. Кількість агроформувань, в яких впроваджували інновації – 1076 (1508 у 2005 р., 1017 – у 2009-му, 1203 – у 2011 р.). Лідерство у сфері комерціалізації наукових досягнень належить Інституту рослинництва ім. В.Я. Юр'єва.

Дослідження інноваційного потенціалу аграрної сфери показало нерівномірності такого розподілу на регіональному рівні (рис.).

Регіональний розподіл за індексом інноваційного потенціалу

Інноваційний потенціал аграрної науки зосереджений в основному в Харківській, Київській, Одеській, Дніпропетровській, Черкаській і Львівській областях, АР Крим. У 2011 році за цим рядом показників (кількість виконуваних робіт зі створення нових сортів рослин і порід тварин, ресурсозберігаючих технологій, кількість агроформувань, що впроваджували інновації, апробованих розробок центрами наукового забезпечення АПВ) розподіл був дещо іншим: Київська, Харківська, АР Крим, Дніпропетровська, Одеська, Запорізька, Львівська області. Така регіональна нерівномірність негативно впливає на зв'язок науки й виробництва, інформаційне забезпечення товаровиробників щодо наукової продукції, комерціалізацію наукових розробок і негативний попит на інноваційну продукцію в цілому.

Вирішальним та найефективнішим напрямом у зазначеному ракурсі розв'язання проблеми слід вважати підвищення функціональності регіональних центрів наукового забезпечення Національної академії аграрних наук України з орієнтацією на зближення академічної науки з освітою й виробництвом і дієвої пропаганди результатів досліджень аграрної науки.

Законом України від 8 вересня 2011 р. № 3715-VI визначено стратегічні пріорите-

тні напрями інноваційної діяльності на 2011–2021 роки, що передбачають технологічне оновлення та розвиток агропромислового комплексу на інноваційній основі; широке застосування технологій більш чистого виробництва й охорони навколишнього природного середовища через формування середньострокових пріоритетних напрямів із метою поетапного забезпечення їх реалізації на загальнодержавному, галузевому та регіональному рівнях.

Для аграрного сектору такі середньострокові пріоритетні напрями передбачають:

на загальнодержавному рівні:

- реалізацію загальнодержавної політики щодо побудови інноваційної моделі розвитку агропромислового комплексу;
- формування ринку нових продуктів і високих технологій (новітні ресурсозберігаючі системи машин та механізмів, застосування біотехнологій й комп'ютерної техніки у виробничому процесі та сферах його обслуговування), що забезпечує прискорене використання інформації, зміну виробничого процесу, збільшення обсягів виробництва продукції й зниження витрат;
- організацію інтегрованого виробництва (створення інноваційно орієнтованих корпорацій, промислово-фінансових груп, аграрно-промислових холдингових компаній,

науково-технічних центрів, технополісів і технопарків, лізингових фірм, кластерів – цілісних груп спеціалізованих сільськогосподарських підприємств), спроможного конкурувати з високоінтелектуально оснащеними транснаціональними компаніями. Такі інтегровані формування по суті є носіями інновацій, мають передумови до збільшення масштабів та розширення сфери інноваційної діяльності, розподілу доходів, витрат і ризиків, підвищення мотиваційного механізму до навчання, швидкості й гнучкості в застосуванні (впровадженні) інноваційних продуктів, більше стимулів і можливостей у залученні інвестицій для розробки й реалізації інноваційних проектів;

- формування високого рівня людського капіталу (розвиток людини, її здоров'я, інтелекту, підвищення рівня професійності, освіченості, моральності, духовності), що зумовлено дією закону збереження суспільства та активізує резерви особистості, формує вищий рівень продуктивної діяльності людини, творчості взагалі, прогресу суспільства в цілому;

- формування інтелектуального потенціалу як сукупності високоосвічених професійних кадрів у всіх сферах агропромислового виробництва, спроможних розробляти інновації, зберігаючи науковий потенціал, та реалізувати інноваційний продукт безпосередньо на виробництві. З літературних джерел відомо, що сумарна вартість інтелектуального продукту в міжнародному економічному обміні зрівнялася з вартістю товарної маси;

на галузевому:

- створення й запровадження у виробництво нових видів продукції – сортів і гібридів сільськогосподарських культур; високопродуктивних порід тварин та птиці; продуктів переробки сільськогосподарської продукції;

на регіональному:

- запровадження регіональних механізмів стимулювання інноваційної діяльності;

- поєднання освіти, науки й виробництва з метою запровадження новітніх розробок; забезпечення професійними кадрами, що освоюватимуть прогресивні технології,

володіють економічним мисленням і навичками роботи в інноваційному середовищі.

Водночас важливою умовою успішної науково-технічної та інноваційної діяльності в аграрному секторі є стимулювання створення, випробування й запровадження наукової продукції (сортів і гібридів, порід та типів, технологій виробництва й переробки сільськогосподарської продукції, машин і механізмів). Розв'язанню зазначеної проблеми сприятиме прискорене формування інфраструктури ринку наукової продукції, створення ефективних дорадницьких структур.

Оновлення технологій у галузі здійснюється широким застосуванням новітніх наукових розробок із використанням генетичного матеріалу, елітної насінницької та племінної продукції, запровадження досягнень НТП, створення екологічних засобів захисту рослин і тварин, найефективніших форм поєднання новітніх технологій та організаційно-економічних інновацій.

Активізувати інноваційну діяльність доцільніше у тих районах й агроформуваннях, в яких матеріально-фінансовий стан і кадрове забезпечення дають змогу запроваджувати інновації. Необхідно також розробити концепцію розвитку та механізм інвестиційної привабливості аграрних підприємств, які реалізують інноваційні проекти, передбачити заходи щодо комерціалізації результатів інноваційної діяльності на основі аграрного менеджменту й маркетингової інформації. Для активізації інноваційної діяльності в аграрному секторі економіки в першу чергу доцільно: завершити земельну реформу, забезпечити введення вартості землі в економічний оборот, створити іпотечні механізми кредитування аграрного виробництва, сформувати всі складові ринкової інфраструктури в аграрному секторі.

Державна політика щодо стратегічних пріоритетних напрямів реалізується через програми розвитку інноваційної діяльності, які комплексно охоплюють її складові – наука, створення й впровадження інновацій, техніко-технологічне переоснащення виробництва, навчання, підготовка і збереження кадрів, маркетингові дослідження щодо інновацій та інформаційне забезпечення. Стратегія високотехнологічного розвитку

сільського господарства на основі інноваційної моделі може бути реалізована шляхом:

- кардинального поліпшення фінансування науки за рахунок бюджету й залучення позабюджетних асигнувань;
- першочергового підтримання фундаментальної науки, підвищення ролі Національної академії аграрних наук України, зміцнення її правових засад, посилення ролі в координації досліджень та опрацюванні пропозицій щодо реалізації державної політики інноваційного розвитку;
- зміцнення матеріально-технічної бази наукових установ, оснащення їх сучасною комп'ютерною технікою, новітнім устаткуванням і приладами;
- підвищення рівня комерціалізації результатів наукових досліджень та інноваційних процесів, зменшення ризиків інноваційного розвитку й венчурного капіталу за допомогою спеціальних фондів; запровадження державного замовлення на інноваційні продукти;
- поліпшення інституційного забезпечення державної інноваційної політики удосконаленням системи стандартизації та сертифікації, узгодження її з європейськими стандартами;
- стимулювання через податкові механізми процесів кооперації науки й виробництва; запровадження регіональних механізмів підтримки інноваційної діяльності;
- розвитку міжнародного співробітництва в інноваційній сфері, насамперед з країнами ЄС і СНД;
- удосконалення правових засад інноваційної діяльності та регулювання ринку інновацій через податкові, кредитні, страхові, митні й інші механізми непрямого впливу;
- зміцнення кадрового потенціалу інноваційної сфери;
- здійснення заходів щодо інтеграції науки та виробництва, створення агротехнопарків, фінансово-промислових груп, горизонтальних і вертикальних холдингових компаній; підтримання венчурних підприємств, що займаються інноваційною діяльністю.

Постала потреба проведення якісної експертної оцінки закінчених наукових розробок із наданням їм статусу інновацій.

Таким чином, проблема розвитку науково-технічної та інноваційної діяльності в аграрній сфері є багатогранною і складною. Перехід агроформувань на інноваційну модель розвитку слід розглядати як перспективу, що створює сприятливе середовище для ефективного використання матеріально-технічних ресурсів, сталого конкурентоспроможного розвитку аграрного сектору.

Інноваційна діяльність у ринкових умовах є вирішальним чинником ефективного розвитку й нарощування обсягів аграрного виробництва. Вона зумовлює якісні зміни технології виробництва, суттєві зрушення в його структурі, переоцінку системи мотивацій. Найбільшим попитом на ринку інноваційної продукції користуються нові високопродуктивні сорти та гібриди сільськогосподарських культур, породи племінних тварин і птиці, машини та механізми, знаряддя й устаткування, сучасні способи організації виробництва та ін. У забезпеченні цього попиту важливе місце відводиться аграрній науці як найпотужнішому джерелу створення й впровадження інновацій.

Реформування аграрного сектору забезпечило передумови для заінтересованості агроформувань в інноваційній продукції. Сільські господарі намагаються мінімізувати витрати та забезпечити високодохідне виробництво. Освоєння інновацій набуває дедалі більшої ваги у роботі державних і господарських структур. Зокрема, на Донеччині на регіональному рівні була створена організаційна модель управління інноваційним процесом, яка включала в себе регіональну раду з питань науки та технологій, центр регіонального розвитку, а також робочу групу для організації й підтримання постійної взаємодії науки і виробництва.

Тобто, постійно зростає інтерес господарств до найсучасніших досягнень НТП, запровадження яких забезпечить прискорене й вагоме нарощування сільськогосподарського виробництва, підвищення його ефективності. Аграрні формування, які активно застосовують наукові розробки, досягають високих кількісних та якісних результатів. У подальшому, з фінансовим зміцненням сільськогосподарських товаровиробників, інноваційні процеси набудуть ще більшого по-

ширення й вирішальним чином визначитимуть результативність аграрного сектору.

У сучасних умовах тільки інноваційний тип розвитку аграрного сектору спроможний забезпечити постійне зростання його конкурентоспроможності. Водночас нестача інвестиційних ресурсів у галузі суттєво стримує розширення використання можливостей масштабного інноваційного процесу. Це зумовлює необхідність визначення найважливіших пріоритетів зазначеного процесу на основі системи стратегічних і середньострокових напрямів діяльності з розробки та впровадження високих технологій. Насамперед це стосується радикального прискорення науково-технічного прогресу і на даній основі – зниження витрат на одиницю сільськогосподарської продукції й продовольства, підвищення їхніх якісних характеристик, розширення асортименту для задоволення попиту внутрішнього і зовнішнього ринків. Практична реалізація наведеного напрямку має здійснюватися водночас із заходами щодо створення сприятливого інвестиційного клімату для розвитку малого й середнього бізнесу. Стратегічно важливими напрямами інноваційної діяльності в сільському господарстві на найближчі три-п'ять років є:

- створення та запровадження на основі новітніх технологій високоефективних сортів і гібридів сільськогосподарських культур та нових високопродуктивних порід тварин;

- застосування ґрунтозахисних систем землеробства, впровадження енерго- і ресурсозберігаючих технологій, використання альтернативних джерел енергії у сільській місцевості, технологій виробництва екологічно чистої продукції, моделей економічних відносин та інформаційних систем;

- запровадження системи пільгового рефінансування комерційних банків у разі надання ними пільгових кредитів для реалізації інноваційних проектів із розроблення й використання високотехнологічного устаткування, інформаційних баз даних щодо інвестиційних партнерів агробізнесу на зовнішньому і внутрішньому ринках агропродовольчої продукції;

- створення пайових інвестиційних фондів для реалізації великих інноваційних проектів у сільському господарстві;

- розширення форм кредитування інноваційних проектів здійсненням лізингових, факторингових та інших операцій.

Впровадження нових видів сільськогосподарських культур і створення інноваційної сільськогосподарської продукції мають здійснюватися на основі постійного оновлення складових виробничо-господарського процесу. Водночас із високотехнологічними інноваціями має забезпечуватися широке впровадження організаційно-інноваційних розробок, пов'язаних (як уже зазначалось) із земельною реформою та формуванням ринкової інфраструктури в агропромисловому комплексі України. Активізація інноваційної діяльності в аграрному секторі економіки сприятиме відновленню й нагромадженню капіталу, підвищенню ефективності та конкурентоспроможності виробництва агропродовольчої продукції. Тому інвестиційна підтримка інноваційного процесу має передбачати:

- вкладення коштів у підготовку кадрів – новаторів виробництва, спеціалістів-професіоналів, що спроможні запроваджувати високотехнологічні схеми вирощування сільськогосподарських культур і тварин, організувати агропромислове виробництво на новій економічній основі – приватній власності на землю, засоби виробництва й результати праці та забезпечувати його конкурентоспроможність на внутрішньому й зовнішньому ринках;

- підвищення рівня оплати праці працівників і спеціалістів сільського господарства. Тільки на такій економічній основі їхні можливості, престижність та мотивація до праці, знання й професіоналізм будуть спрямовані на інноваційний розвиток сільськогосподарського виробництва;

- матеріально-технічне забезпечення та стимулювання праці й підвищення рівня її оплати працівникам науково-дослідних і конструкторських інститутів та установ сприятиме розширенню й поглибленню наукових досліджень і підвищенню їхньої результативності та запровадженню у виробництво.

Висновки. Нині аграрний сектор економіки України постав перед системними викликами й необхідністю оновлення науково-інформаційної, технічної та технологічної бази на якісно новій основі, яка є головною умовою інноваційного типу розвитку. Успішний розвиток аграрного сектору пов'язаний із розширенням інвестування інноваційних процесів та їх концентрацією на пріоритетних напрямках, насамперед на стимулюванні розробки та впровадженні інноваційних продуктів. У цьому головну роль має відігравати системна кооперація та інтеграція аграрної науки, використання сучасних форм трансферу інновацій.

Українська аграрна наука має достатній потенціал, спроможний забезпечувати здійснення в аграрному секторі активної інноваційної політики.

Реформування аграрної науки, освіти й сільськогосподарського дорадництва має бути спрямоване на створення єдиного загальнодержавного комплексу взаємозв'язаних між собою зазначених складових. Мета такої інтеграції полягає в модернізації сільськогосподарського виробництва на базі впровадження в галузь інноваційних розробок; створенні конкурентоспроможної на внутрішньому та зовнішньому ринках сільськогосподарської продукції; розвитку сучасної інфраструктури українського села; законодавчих гарантіях ведення аграрного підприємства.

У зв'язку з цим головним пріоритетом науково-інноваційної політики в АПК є розширення участі фундаментальної й прикладної науки у впровадженні наукових розробок у сільськогосподарське виробництво, підвищення ефективності сільського господарства.

Список використаних джерел

1. Інноваційна діяльність в аграрній сфері: інституціональний аспект: моногр. / [Саблук П. Т., Шпикуляк О. Г., Курило Л. І. та ін.]. – К.: ННЦ ІАЕ, 2010. – 706 с.
2. Інноваційне забезпечення розвитку сільського господарства України: проблеми та перспективи: моногр. / [Лупенко Ю.О., Малік М.Й., Шпикуляк О. Г. та ін.]. – К.: ННЦ ІАЕ, 2014. – 516 с.
3. Стратегічні виклики XXI століття суспільству та економіці України: В 3 т.; / за ред. акад. НАН України В. М. Гейця, акад. НАН України В. П. Семиноженка, чл.-кор. НАН України Б. Є. Кваснюка. – К.: Фенікс, 2007. – Т. 2: Інноваційно-технологічний розвиток економіки; за ред. акад. НАН України В. М. Гейця, акад. НАН України В. П. Семиноженка, чл.-кор. НАН України Б. Є. Кваснюка. – К.: Фенікс, 2007. – С. 13.
4. Зміни і доповнення до Державної цільової програми розвитку українського села на період до 2015 року (пропозиції); за ред. П. Т. Саблука, В. Я. Месель-Веселяка, Ю. Я. Лузана. – К.: ННЦ "ІАЕ", 2010. – 100 с.
5. Стратегічні напрями розвитку сільського господарства України на період до 2020 року; за ред. Ю.О. Лупенка, В.Я. Месель-Веселяка. – К.: ННЦ ІАЕ, 2012. – 182 с.
6. Санто Б. Инновации как средство экономического развития / Б. Санто; пер. с венг. – М.: Прогресс. 1990. – 296 с.
7. Шумпетер Й. Теория экономического развития (исследование предпринимательской прибыли, капитала, процента и цикла конъюнктуры) / Й. Шумпетер. – М.: Прогресс, 1982. – 456 с.
8. Schumpeter Y.A. Theorie der wirtschaftlichen Entwicklung / Y. A. Schumpeter. – Berlin (West), 1952 (Erste Auflage-1911).
9. Mensch G. Stalemate in Technology: Innovation Overcame the Depression. – Cambridge, Mass., 1979.
10. Drucker P.F. The Essential Drucker. The Best of Sixty Years of Peter Drucker's. Essential Writings on Management. New York. – 2012. – 358 p.

Стаття надійшла до редакції 21.10.2014 р.

* * *